

Є.Д. Лук'янчиков,
доктор юридичних наук, доцент
(Київський національний університет
внутрішніх справ)

Досудове розслідування та його структура

Ключові слова: *досудове розслідування, досудове провадження, стадії, структура, етапи.*

Стадії досудового розслідування належить особливе місце в системі досудового провадження. Зміст її складають різноманітні процесуальні дії та рішення, які спрямовані на досягнення єдиної мети — встановити істину у кримінальній справі. Відповідна послідовність проведення слідчих дій і прийняття процесуальних рішень визначають розвиток розслідування, його структуру, яку можливо уявити у вигляді взаємозв'язаних частин, етапів, що змінюють один-одного по мірі просування кримінальної справи. Такий погляд на стадію розслідування, зазначає А.Я. Дубинський, можна визнати корисним в теоретичному і практичному відношенні. Це дозволяє з'ясувати її зміст простежити загальну спрямованість розвитку кримінальної справи, звернути увагу на можливі відхилення [10, 19].

Питання про етапи розслідування має свою історію. Уже в роботах І.Я. Фойницького виокремлюється загальний і спеціальний етапи розслідування, але межі між ними не визначалися [21, 47]. І.М. Якімов поділяв процес розслідування на три періоди від порушення кримінальної справи до пред'явлення обвинувачення [23, 167]. Поділяти процес розслідування на елементи пропонували й інші автори. В.І. Громов виділяв у процесі розслідування три стадії [8, 44], а М.В. Криленко називав їх етапами. Стадія досудового розслідування, писав він,

може бути поділена на три етапи: 1) загальне досудове розслідування; 2) спеціальне досудове розслідування; 3) заключний етап досудового розслідування [11, 191]. Діяльність на першому етапі здійснюється за відсутності обвинуваченого. Після його встановлення починається другий етап. Заключний етап є закінченням цієї стадії процесу. Отже, як і раніше, перший етап відділявся від другого актом притягнення особи як обвинуваченого. Однак визначеної межі між другим і третім етапами не проводилось.

Починаючи з 1959 р., в криміналістичній літературі сформувалася думка про два етапи розслідування. Відповідно до неї перший етап називають початковим, а другий — наступним [20, 69]. Закінчення першого пов'язують з моментом пред'явлення обвинувачення, а другого — з закінченням розслідування [15, 86].

Деякі науковці розглядають структуру досудового розслідування в вигляді чотирьох [3, 112; 13, 144], п'яти [10, 84], шести [16, 31; 18, 10] і семи [19, 70] етапів. Але слід зазначити, що подібні пропозиції не отримали підтримки, а тому ми не будемо докладно зупинятися на аналізі їх змісту і характеристики.

З середини 70-х років науковці знову почали висловлювати думку про доцільність виділення в структурі досудового розслідування третього, заключного етапу розслідування [7, 82].

В свій час про три, але інші етапи розслідування писав М.К. Кузьменко: невідкладний, першочерговий і наступний. Межі першого він визначав від порушення справи до проведення останньої невідкладної слідчої дії або передачі справи за підслідністю (слідчому від органу дізнання). Другий охоплює провадження решти слідчих дій до притягнення особи як обвинуваченого. Третій — посвячений збиранню додаткових доказів після допиту обвинуваченого з метою забезпечення подальших завдань судочинства. Закінчується він складанням обвинувального висновку [12, 115]. Зазначимо, межі першого етапу визначені недостатньо чітко. По-перше, стадія розслідування починається не порушенням справи, а прийняттям її до свого провадження. На практиці нерідко ці рішення співпадають і відображаються в одному процесуальному документі. Дане положення має принципове значення, оскільки саме з цього моменту слід відраховувати строки дізнання або досудового слідства [9, 157]. По-друге, хто і як може визначити, коли проведено останню невідкладну слідчу дію? В теорії кримінального процесу і криміналістики неодноразово зверталась увага на те, що визначити коло слідчих дій, які є невідкладними, неможливо. Невідкладність слідчої дії в кожному конкретному випадку обумовлюється характером слідчої ситуації, яка сформувалась на даний момент розслідування. Нечіткість визначення поняття невідкладних слідчих дій та об'єктивна неможливість визначення їх переліку робить межі етапів розслідування розмитими та ускладнює практичне застосування.

Підавши аналізу наявні в теорії кримінального процесу і криміналістики думки щодо етапів досудового розслідування, Р.С. Белкін в своїх останніх роботах доходить висновку про доцільність виділення трьох етапів. На відміну від В.Г. Асташенкова, який вважає, що кожному етапу розслідування притаманні суворо визначені слідчі дії [1, 5], він пропонує власні підстави такого розподілу. Він відносить до них — спрямованість на кожному з цих етапів слідчих (а не взагалі процесуальних)

дій і супутніх їм оперативно-розшукових заходів [5, 393]. Не заперечуючи виділення в досудовому розслідуванні трьох етапів, висловимо деякі сумніви щодо визначення їх меж та найменування.

Дійсно, основна спрямованість першого етапу розслідування — інтенсивний пошук, виявлення та закріплення слідів злочину та їх носіїв, які в майбутньому можуть стати основою для формування судових доказів у справі. Дії слідчого і співробітників оперативних підрозділів характеризуються максимальною оперативністю, невідкладністю. В найкоротший термін треба отримати відомості про подію, яку належить розслідувати, встигти виявити і зафіксувати максимум слідів злочину та їх носіїв, які можуть з часом зникнути або будуть знищені, зосередити зусилля на розкритті злочину “за гарячими слідами”, встановити і затримати підозрюваних, забезпечити можливість відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Початок і закінчення цього етапу стадії досудового розслідування в науковій літературі визначається по-різному. Так, О.В. Синеокий пов'язує його з отриманням повідомлення про злочин, який готується або вчинений, і перевіркою первинних матеріалів до проведення усього комплексу першочергових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [17, 98]. За такого підходу стадія досудового розслідування охоплює діяльність з перевірки заяв і повідомлень про злочини, що суперечить чинному КПК та усталеним положенням теорії про стадії кримінального процесу.

При дослідженні питання про початок розслідування заслуговує на увагу думка Р.С. Белкіна. Він зазначав, що вихідним моментом, як виняток, цей етап може мати огляд місця події, проведений до порушення кримінальної справи, а, як правило, — прийняття справи до свого провадження. Що стосується моменту закінчення першого етапу, то він пише, що його неможливо зафіксувати в загальному вигляді, пов'язавши категорично з будь-яким визначеним процесуальним рішенням у справі. Він може завершитися накопи-

ченням достатньої доказової інформації для пред'явлення обвинувачення, а може закінчитися й раніше, коли характерний для цього етапу прискорений темп дій буде за якихось обставин втрачений [5, 393].

Така ситуація може мати місце у зв'язку з нечіткістю підстав для визначення етапів розслідування. І.М. Лузгін писав, що етап (або частина) розслідування — це такий його елемент, котрий являє собою взаємозв'язану систему дій, поєднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів [15, 89]. А.Я. Дубинський, піддаючи аналізу дане положення, додає, що вони змінюють один одного по мірі просування кримінальної справи [10, 84]. Мабуть цих міркувань дотримувався і Є.М. Ліфанов, коли пропонував визначати етапи розслідування, виходячи з специфіки їхніх завдань і суворо встановлених процесуальних рішень [14, 145].

Якщо розглянути систему стадій кримінального процесу, ні у кого не виникає сумнів щодо завдань, котрі вирішуються в кожній із них та процесуальних рішень, якими визначаються їх межі. Подібний підхід, на наш погляд, доцільно здійснювати для визначення етапів досудового розслідування. Очевидно не випадково, що тривалий час перехід від першого до другого етапу розслідування пов'язували з притягненням особи як обвинуваченого, що знаходило відображення у відповідному процесуальному акті. М.І. Хлюпін зазначає, що перший етап розслідування завершується під час пред'явлення обвинувачення і допиту обвинуваченого у конкретній справі [22, 39].

Досудове розслідування складають процесуальні дії і рішення. Якщо етапи розслідування у своєму взаємозв'язку утворюють відповідну цілісну систему, вони повинні мати початок і завершення, що має знаходити відображення у відповідних процесуальних рішеннях. Перейти до наступного етапу розслідування можливо лише тоді, коли виконані завдання попереднього, і це знайшло відображення у відповідному процесуальному рішенні. Іс-

торично склалося, що завданням першого етапу вважається встановлення особи, яка вчинила злочин і притягнення її як обвинуваченого. З цього приводу Р.С. Белкін пише: “Злочин розкрито, тобто злочинця знайдено. Починається етап його викриття, детального встановлення усіх обставин справи, усіх елементів предмета доказування” [5, 394].

Вважаємо, що у подібному контексті в ст. 2 КПК сформульовані завдання кримінального судочинства. Спочатку вказується на швидке і повне розкриття злочинів, а потім викриття винних. Якщо перенести ці завдання на стадію розслідування, то завданням першого етапу буде розкриття злочину, тобто встановлення особи, що вчинила злочин і притягнення її як обвинуваченого. Тоді завданням другого етапу буде викриття винних, тобто доказування їх вини у вчиненні злочину.

Засновуючись на цьому, закономірно постає запитання, чи можливо переходити до наступного етапу розслідування, якщо не виконали завдання першого. Вважаємо, що неможливо. Так само, як перехід від однієї стадії процесу до другої є неможливим без виконання завдань, які стоять перед нею, вважаємо неможливим перехід від одного етапу розслідування до другого. Важко уявити стадію досудового розслідування без стадії порушення кримінальної справи, попереднього розгляду справи суддею без досудового розслідування.

Щоб перейти до етапу доказування вини особи у вчиненні злочину та інших обставин, що складають предмет доказування, спочатку треба встановити особу, яка його вчинила, та притягти її як обвинуваченого.

Звичайно, за часовими рамками, об'ємом слідчих дій та оперативно-розшукових заходів кожний з етапів розслідування буде відрізнятися та визначатися, виходячи з індивідуальних особливостей конкретної кримінальної справи.

В одних випадках особа, що вчинила злочин, може бути встановлена безпосередньо на початку розслідування і їй пред'явлено обвинувачення. В наявності є

всі об'єктивні підстави для переходу до наступного етапу розслідування, котрий буде відрізнятися від попереднього завданнями — викриття винних, та характером слідчих дій і оперативно-розшукових заходів — спрямованість на доказування вини особи та обставин, які входять до предмета доказування у справі.

Разом з тим, розкрити злочин на початковому етапі розслідування не завжди вдається, а тому неможливо вважати, що завдання першого етапу виконані і можливо здійснити перехід до наступного. Слід погодитись з Р.С. Белкіним, що в такій ситуації потрібне перегрупування сил [5, 396]. Корегуються наявні плани розслідування та розробляються нові з урахуванням отриманих на цей момент відомостей. До цієї роботи можуть залучатися додаткові сили слідчих та оперативних апаратів, організовуватися взаємодія з іншими службами та відомствами. Уся ця робота спрямовується на встановлення особи, що вчинила злочин.

Після пред'явлення особі обвинувачення є всі підстави сказати, що завдання першого етапу розслідування виконані, про що складається відповідний процесуальний документ і є підстави для переходу до другого етапу. Його головною спрямованістю є розгорнуте, методичне, послідовне доказування.

На цьому етапі здійснюється ретельна перевірка підстав обвинувачення, встановлюються всі співчасники та епізоди злочинної діяльності, досліджуються зв'язки між елементами складу злочину, встановлюються обставини, які сприяли вчиненню злочину.

Визнавши досудове слідство закінченим, слідчий повідомляє про це потерпілого та його представника, цивільного позивача, цивільного відповідача або їх представників, а також обвинуваченого, чим і закінчується другий етап розслідування. Прийняття рішення набуває відображення не в постанові, а у відповідному протоколі (ст. 217, 218, 220 КПК України). З цього моменту починається третій етап розслідування.

На думку А.І. Возгріна, “третій етап розслідування повинен включати у себе оцінку отриманих у справі доказів, прийняття рішення про закінчення розслідування, визначення порядку закінчення розслідування і тактичні прийоми його проведення [7, 82].

Заперечуючи йому, Р.С. Белкін зазначає, що це не ті слідчі дії, тактику котрих покликана розробляти криміналістика. Тактика притаманна не всім процесуальним діям, а лише тим, які відносяться до слідчих і спрямовані на збирання, дослідження, оцінку та використання доказів у доказуванні [5, 396]

Дійсно, цей етап розслідування являє собою комплекс процесуальних дій, пов'язаних з підготовкою підсумкового процесуального рішення. При ознайомленні учасників процесу з матеріалами закінченого провадження, слідчий зустрічає від них протидію. Під різними приводами зацікавлені особи намагаються затягти час ознайомлення з матеріалами справи і т.п. Тому викликає деякі сумніви твердження про те, що тактика притаманна не усім процесуальним, а лише слідчим діям. Вся кримінально-процесуальна діяльність по розслідуванню злочинів спрямована на встановлення істини. Тому незалежно від того, якій процесуальній дії чиниться протидія, криміналістика повинна розробляти тактичні рекомендації для її подолання.

Тактика в самому загальному плані означає уміння визначити напрям і характер дій в конкретній ситуації, раціонально реалізувати їх з урахуванням її особливостей та поставлених завдань [6, 16]. Тактика, зазначає В.П. Бахін, потрібна там, де зустрічається протидія меті діяльності або досягненню конкретного результату, та спрямована на її подолання або нейтралізацію [4, 111]. “В самому широкому розумінні слова тактика, як спосіб діяльності, існує там і тільки там, де є необхідність подолати реальну ... або попередити потенційну протидію” [2, 4].

З наведеного видно, що ніхто з авторів не пов'язує тактику лише з слідчими діями, що вважається позитивним. Головним є

те, що тактика потрібна для подолання або запобігання протидії розслідуванню, яке зустрічається не тільки при проведенні слідчих дій. Якщо погодитися, що криміналістика розробляє лише тактику слідчих дій, то значна частина процесуальних дій залишиться без забезпечення тактичними прийомами і рекомендаціями і буде приречена на низьку результативність. Якщо розробка таких рекомендацій не є завданням криміналістики, то яка з наук повинна займатися цією важливою роботою?

Вважаємо, що саме криміналістика, яка вивчає закономірності злочинної діяльності і закономірності діяльності з розслідування злочинів, повинна розробляти тактичні рекомендації для подолання протидії встановленню істини у цьому процесі — від виявлення ознак злочину до закінчення розслідування. Дані положення відносяться і до стадії провадження за завами і повідомленнями про злочини.

Розглянувши зміст і характер діяльності в стадії досудового розслідування, вважаємо за можливе приєднатися до думки тих науковців, які виділяють у цьому процесі три етапи. Розмежувальними ознаками складових частин (етапів) стадії досудового розслідування можливо вважати наявність

конкретних завдань і чітко визначених процесуальних рішень. Взяті разом вони дозволять встановити основний зміст та межі кожного етапу розслідування.

Визначивши зміст і кількість етапів розслідування, звернімося до аналізу їх найменувань. Назви етапів початковий, наступний та заключний вказують на їх послідовність і місце в структурі досудового розслідування, що вважаємо недостатнім. Назва кожного етапу має містити вказівку на його завдання і передбачати процесуальні рішення, котрими починається і завершується кожний з цих етапів. Виходячи із сказаного, пропонується наступна назва етапів досудового розслідування: 1) встановлення особи, що вчинила злочин; 2) перевірки пред'явленого обвинувачення і прийняття рішення про форму закінчення розслідування; 3) закінчення розслідування як система процесуальних дій, пов'язаних із підготовкою підсумкового рішення.

Запропонована назва етапів досудового розслідування відповідає об'єктивному розвитку діяльності з встановлення істини у кримінальному судочинстві і буде слугувати наочному уявленню про її характер і зміст на кожному з них.

Список літератури:

1. *Асташенков В.Г.* Вопросы теории и практики окончания предварительного следствия с направлением дела для предания обвиняемого суду: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 1969.
2. *Баев О.Я., Баев М.О.* Защита от обвинения в уголовном процессе. — Воронеж, 1995.
3. *Банин В.А.* Предмет доказывания в советском уголовном процессе: Гносеологическая и правовая природа. — Саратов: Сарат. ун-т, 1981.
4. *Бахін В.П.* Криміналістика. Проблеми і мненія (1962 — 2002). — К., 2002.
5. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — М.: Юристъ, 1997.
6. *Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К.* Допустимость тактических приемов при допросе. — Волгоград, 1989.
7. *Возгрин И.А.* О структуре методик расследования отдельных видов преступлений // Вопросы теории и практики борьбы с преступностью. — Л., 1974.
8. *Громов Вл.* Методика расследования преступлений. — М., 1930.
9. *Дубинский А.Я.* Понятие и значение акта принятия уголовного дела к своему производству // Мат. теорет. конф. по итогам научно-исслед. работы проф.-препод. состава за 1971 г. — Киев, 1972.

10. *Дубинский А.Я.* Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учебное пособие. — Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987.
11. *Крыленко Н.В.* Юрминимум. Советское законодательство. — М., 1935.
12. *Кузьменко Н.К.* Периодизация этапов в методике расследования преступлений // Методика расследования преступлений (общие положения). — М., 1976.
13. *Кулагин Н.И.* О методологии следственной практики // Наука и техника на службе предварительного следствия. — Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.
14. *Лифанов Е.Н.* Система стадий предварительного расследования и место в ней привлечения в качестве обвиняемого // Проблемы повышения эффективности правового регулирования на современном этапе. — Томск, 1977.
15. *Лузгин И.М.* Методологические проблемы расследования. — М.: Юрид. лит., 1973.
16. *Перлов И.Д.* Система предварительного расследования // Возбуждение уголовного дела и предварительное расследование. — М.: ВШ МВД СССР, 1968.
17. *Синюкий О.В.* Актуальні питання розслідування умисних убивств // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 1998. — № 2.
18. *Стремовский В.А.* Сущность и участники предварительного следствия в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — Тбилиси, 1967.
19. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса. — М., 1970. — Т. 2.
20. *Федоров Ю.Д.* Осмотр места происшествия в структуре первоначальных следственных действий // Вопросы совершенствования методики расследования преступлений. — Ташкент: ВШ МВД СССР, 1984.
21. *Фойницкий И.Я.* Курс уголовного судопроизводства, т. 1. — Спб., 1884.
22. *Хлютин Н.И.* Планирование расследования преступлений // Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР. — Калининград, 1975. — Вып. 4.
23. *Якимов И.Н.* Практическое руководство к расследованию преступлений. — М., 1924.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются точки зрения процессуалистов и криминалистов на периодизацию этапов стадии досудебного расследования, обосновывается целесообразность выделения трех этапов, предлагается их наименование и итоговые решения, которыми они отделяются друг от друга.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of the opinions of criminalistic's and criminal process specialists concerning the periods of the levels investigation tapes before the course. It is proved the necessity of the creation of third tapes, it is proposed its names and the conclusions by what the tapes are different.

*Рекомендовано кафедрой кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 06.11.06